

K NĚMECKÉMU LIBERÁLNÍMU DĚJEPISCTVÍ 19. STOLETÍ V ČECHÁCH

MICHAEL NEUMÜLLER

Úvod

Národ a revoluce jsou dvě velká témata buržoazní politiky a dějepi-
sectví 19. století a – jak konstatoval Thomas Nipperdey – stala se pří-
mo mýty¹. Obě témata jsou spolu úzce spojena, protože národ
(buržoazně-liberální nebo buržoazně-demokratický) byl cílem a obsa-
hem všech revolucí už od roku 1789 a protože Velká francouzská re-
voluce vytvořila na kontinentu poprvé moderní národ (*une et indivi-
sible*).² I když už v době předbřeznové, zvláště nápadně od padesátých
let bylo zřetelné, že obraz francouzské revoluce jako vzoru pozvolna
bledne, vzájemná souvislost témat národ a revoluce pokračovala dále,
třebaže pozvolna dostávala opačná znaménka. Německá cesta k národ-
ní jednotě byla chápána jako revoluce shora, vysloveně v protikladu
k demokratické revoluci francouzské a k jejím „idejím“, zatímco se
v Itálii – za obdobných podmínek konala jakási „liberální revoluce“.

---

¹ Th. NIPPERDEY: *Der Mythos im Zeitalter der Revolution*. V: *Geschichte lesen*. Ein his-
torisches Brevier. Vyd. M. Ketterle. München 1994, s. 172–183 (dtv 4000).

² Tamtéž s. 175. – Zvláště zřetelně Johann Gustav DROYSEN: *Vorlesungen über die
Freiheitskriege*. Sv. 1, Kiel 1846, s. 11 (o začátku revoluce): „Lid překonal stát, bylo to
první čistě národní hnutí kontinentu.“

V letech 1968–70 jsem se jako doktorand zabýval revolučním mýtem a politicko-sociální problematikou revoluce v německé buržoazně-liberální historiografii 19. století.³ V rámci tohoto zkoumání jsem se na podnět Ferdinanda Seibta zabýval také německou liberální historiografií v Čechách, především národním a liberálním cítěním a obrazem historie německých historiků z Čech v poslední třetině 19. století. Přitom jde zvláště o kontroverzní posuzování úlohy Němců v českých dějinách a význam husitské revoluce ve sporech českých a německých historiků té doby. Tato studie byla pak otištěna odděleně v *Zeitschrift für Ostforschung* v roce 1971.⁴ V tomto sborníku otištěný text zůstává na několik malých stylistických korektur nezměněn.

V uplynulých 28 letech se objevila řada dalších příspěvků k dějepiscectví a k historickému vědomí Němců v českých zemích, především v některých sbornících Collegia Carolina v Mnichově.⁵ Z české strany se německou historiografií a německými vědeckými instituce-

---

³ M. NEUMÜLLER: *Liberalismus und Revolution. Das Problem der Revolution in der deutschen liberalen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts*. Düsseldorf 1973.

⁴ *Zeitschrift für Ostforschung* 20 (1971), s. 441–465.

⁵ Ve sbornících „Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum“ z r. 1982–1990, které jsem sestavil a redigoval – Sv. 10: Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. München 1982 (v něm F. SEIBT: *Geschichtswissenschaft in der Tschechoslowakei 1918–1938*). – Sv. 12: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. München 1984 (v něm H.-J. HÄRTEL: *Die beiden philosophischen Fakultäten in Prag im Spiegel ihrer Dissertationen 1882–1939/45*; M. NEUMÜLLER: *Die deutsche philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft*; – Sv. 13: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern. München 1986 (v něm H. GLASSL: *Mährisches Landesbewußtsein am Beispiel eines historischen Vereins*; R. LUFT: *Der „Deutsche Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse“ in Prag 1869–1938*; M. NEUMÜLLER a H. LEMBERG: *über den Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*; J. HEMMERLE: *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*; H. Teufel: „Die Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik“; A. LUH: *Geschichtsbild und Geschichtsbewußtsein im Deutschen Turnverband...*). – Sv. 15: Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. München 1990 (v něm W. EBERHARD: *Ernest Denis' Konzeption der böhmischen Geschichte und ihre Funktion in der tschechischen Geschichtswissenschaft*; M. NEUMÜLLER: *Französische Revolution, nationale Revolution, europäische Revolution*).

mi v Čechách zabývá především Jana Mandlerová.⁶ Od roku 1990, kdy byla nalezena rozsáhlá akta k dějinám *Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, byla této instituci věnována zvýšená pozornost.⁷ Mimořádné zásluhy v bádání o činnosti německých spolků, především spolků vzdělávacích a vědeckých, jakož i v bádání o německé historiografii v českých zemích, má Ústav slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, který od r. 1994 pořádá ve spolupráci s archivem Akademie věd České republiky každoročně na toto téma vědecká kolokvia.⁸

Německá historiografie v Čechách se dosud vysvětlovala převážně z hlediska tak zvaného „národnostního boje“⁹, jako svědectví národního „probuzení sudetských Němců“.¹⁰ Historicko-ideologický spor s Františkem Palackým, zakladatelem moderní české historiografie, byl prezentován jako spor dvou protichůdných a zároveň vzájemně si korespondujících romanticko-národních historických koncepcí. Historicko-ideologické předpoklady tohoto „národnostního boje“ odhalil v základních rysech především Karl Bosl, když formou tezí hovořil o romanticko-liberálním pojetí dějin¹¹ a naznačil tak, kde se musí zásadním způsobem doplnit tradiční obraz německé historiografie v Čechách. Jde tedy o to, ukázat v tomto sporu dvou historicko-poli-

---

⁶ J. MANDLEROVÁ: *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*. Dějiny vědy a techniky 15 (1982), s. 13–27. – K změnám charakteru Gesellschaft zur Förderung ... v letech 1900–1910. Sborník historický 33 (1986), s. 89–134.

⁷ – táž: *Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století*. Sborník historický 36 (1989), s. 99–132. S dějinami archivu od A. Míškové a s přehledem o dějinách Společnosti/Akademie od M. Neumüllera. – Srov. k tomu příspěvky J. Mandlerové, A. Míškové a M. Neumüllera v časopise *Germanoslavica* 2 (1995), č. 1.

⁸ Referáty kolokvia z r. 1994 byly uveřejněny v *Germanoslavica* 2 (1995), č. 1 a 2. Referáty z roku 1995 vyšly v: *Deutsche Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern 1848–1945*. Díl I. vyd. Ústav slovansko-germánských studií Univerzity J. E. Purkyně. Ústí nad Labem 1995.

⁹ F. SEIBT: *Der Nationalitätenkampf im Spiegel sudetendeutscher Geschichtsschreibung. 1848–1938*. Stifter-Jahrbuch 6 (1959), s. 18–39.

¹⁰ J. PFITZNER: *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*. Augsburg 1926 (Ostmitteldeutsche Bücherei).

¹¹ K. BOSL: *Deutsche romantisch-liberale Geschichtsauffassung und „Slawische Legende“*. *Germanismus und Slawismus. Bemerkungen zur Geschichte zweier Ideologien*. Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 5 (1964), s. 12–52.

tických ideologií specificky liberální, resp. národně-liberální podtext. Romanticko-liberální historický obraz zde chápeme co možná nej-
přesněji v jeho zvláštní buržoazně-liberální formě druhé poloviny 19.
století. Ukáže se při tom, že od 60. let 19. století má německá historio-
grafie v Čechách stejné typicky liberální historicko-ideologické rysy
jako historiografie severoněmeckého a jihoněmeckého liberalismu. To
tedy znamená, že ji lze – od šedesátých let 19. století – k této tzv. ma-
loněmecké národně- liberální škole přiřadit. Vlivy raného idealisticky
univerzalistického nazírání německého liberalismu na dějiny kolem po-
loviny 19. století můžeme zjistit stejně tak v Čechách. Tím tvoří ně-
mecká liberální historiografie v Čechách zvláštní případ v německém
kontextu, který je charakteristický německo-českým sporem, a zároveň
i výjimku uvnitř německo – rakouské historiografie, která tak výrazný
buržoazně-liberální obraz dějin nevytvořila. Historicko-ideologická
orientace německé liberální historiografie v Čechách je v této době
nasměrována do Německa, nikoli do Rakouska.

Naše studie se zabývá obdobím od doby předbřeznové do konce
století. V této době můžeme stanovit v české historiografii zhruba čty-
ři základní proudy:

1. idealisticko-univerzalistická historiografie, která prožívá a překračuje svůj vrchol již v letech 1848/49, a kterou nelze přiřadit ani k proudu liberálnímu ani k nacionálnímu. V podstatě však čerpá z univerzalistické historické ideologie německého liberalismu a příbuzných historicko-politických ideologií první poloviny 19. století (Wenzel Zacharias Ressel, Anton Heinrich Springer).
2. začátek a rozmach české národní historiografie zásluhou Františka Palackého; nadto její další rozvoj, který však zde stojí mimo naši pozornost.
3. počínající německá reakce vůči Palackému (Josef Leonhard Knoll, F. Anton Schmalfuß).
4. vlastní německá nacionálně-liberální historiografie v Čechách, k jejímuž plnému rozvoji dochází v podstatě teprve počínajícími šedesátými léty 19. století, tzn. založením spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen v roce 1862 (Ludwig Schlesinger, Julius Lippert, Adolf Bachmann).

Univerzalistická historiografie v Čechách

„Handbuch der Universalgeschichte für gebildete Leser“ od P. Wenzela Zachariase Ressela (8 svazků, Vídeň 1846–1853), za jejíž znovobjevení vděčíme Heinzovi Prokertovi,¹² ukazuje již svým názvem na univerzalistický pohled německého liberalismu na dějiny. „Vzdělaný čtenář“ odpovídá u Ressela „přemýšlivému příteli historie“, pro něhož freiburgský profesor Carl von Rotteck sepsal svoje světové dějiny.¹³ Podle Prokerta však u Ressela převládá místo politického pragmatismu pragmatismus teologický. Ressel přijímal podněty od Herdera, Fichteho, Hegela a Schellinga, přičemž první tři zmínění ovlivnili liberální chápání dějin všeobecně. Liberalismu není v dějinách cizí ani vláda Boží prozřetelnosti, dějiny jako theodicea. K tomu přistupuje mnoho rysů, které ukazují přímo na liberální ideologii dějin: reformace 16. století jako záchrana duchovní svobody individua před církevní hierarchií, kvakerství v Severní Americe v roli tvůrce budoucí evropské ústavy a především charakteristika nejnovější doby: „S francouzskou revolucí“, tak shrnuje Prokert Resselovo dílo, „dochází ke zhroucení feudální aristokracie, poslední středověké moci, do jejíhož pádu je díky svému jednostrannému stanovisku zapleten i král. Novému státu se však ještě nedaří uskutečnit formu státu, jaká byla vytvořena v Severní Americe, takže toto uspořádání zůstává pro Evropu „ústavou budoucnosti“, Francie však propadá Napoleonově diktatuře. Po neúspěšném pokusu o nové uspořádání Evropy na vídeňském kongresu začíná konečně „evropská revoluce“, která pak naplno propuká v březnových dnech roku 1848.“¹⁴ Tento historický obraz zcela odpovídá univerzalisticko-idealistické ideologii pokroku

---

¹² Páter W. Z. Ressel (1809–1886), piarista, gymnaziální profesor v Mostě. L. SCHLESINGER: *Wenzel Zacharias Ressel, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále MVGDB) 26 (1888), s. 117–171. – H. PROKERT: *Wenzel Zacharias Ressel, ein sudetendeutscher Historiker. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* 1 (1937), s. 200–209.

¹³ *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniß bis auf unsere Zeiten. Für denkende Geschichtsfreunde bearbeitet von Carl von ROTTECK. 7. vyd. Freiburg i.B. 1830.*

¹⁴ PROKERT: *W. Z. Ressel 1937*, s. 202.

předbřeznového německého liberalismu. Je to především demokratická Severní Amerika, která se klade za vzor proti francouzské revoluci, jejíž funkce spočívala převážně ve zničení zbylých feudálních institucí a dále představa revoluční doby, která údajně zažila svůj druhý vrchol v hnutí roku 1848. Pro liberální revoluční optimismus kolem poloviny století je charakteristický pojem „evropská revoluce“, který se nevztahuje k francouzské revoluci, ale k revoluci 19. století, zvláště k revoluci roku 1848/49. U Georga Gottfrieda Gervina, Karla Hageny a Wilhelma Zimmermanna sahá tento revoluční optimismus částečně až do počátku padesátých let.

Také u Antona Heinricha Springera¹⁵, kterého si zde budeme všimnout jen pokud působil v Praze,¹⁶ je spojena evropská revoluční doba s francouzskou revolucí, se kterou začíná přítomnost. Tuto přítomnost charakterizuje „osvobození z nadvlády autority“, a to převážně prostřednictvím revoluce, která je považována za nejpodstatnější dobový jev „revolučního věku“.¹⁷ Idealistická složka této koncepce dějin se projevuje tím, že se dějiny jeví jako univerzální „b o j p r i n c i p ů“ nového světového názoru na svobodu a suverénnost lidského vědomí proti starému světovému názoru středověku a proti náboženskému a politickému absolutismu, přičemž za nenávistí stran stojí „i d e a s m í ř e n í“, „která ... vyváží všechny hrůzy, které propukly“. „Proměna lidstva ke svobodnému vědomí“ neprobíhá ovšem jen revolucí, ale je spíše obecným dobovým jevem a objevuje se ve filozofické spekulaci, v náboženské osvětě, v politických převratech a sociálním snění. Tím je podle Springera vlastní doba zařazena do univerzálního boje proti starému a za nový světový názor. Tento boj sahá od dohasínajícího středověku až do vzdálené budoucnosti.

¹⁵ Anton Heinrich Springer (1825–1891), v letech 1848/49 přednášel v Praze, později profesorem dějin umění v Bonnu, Štrasburku a Lipsku. A. SPRINGER: *Aus meinem Leben*. Mit Beiträgen von G. Freytag und H. Janitschek. Berlin 1892.

¹⁶ A. H. SPRINGER: *Geschichte des Revolutionszeitalters (1789–1848)*. In *öffentlichen Vorlesungen an der Prager Universität übersichtlich dargestellt*. Prag 1849. – Srov. J. HEIDLER: *Antonín Springer a česká politika v letech 1848–1850*. Praha 1914. – J. POLIŠENSKÝ: *Obor historie na pražské univerzitě kolem roku 1848*. V: Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíšky. Praha 1958, s. 113–130 (AUC 1958, Philosophica et Historica II).

¹⁷ A. H. SPRINGER: *Revolutionszeitalter 1849*, s. 5; k následujícím s. 6 a 7.

V r. 1848 se stalo hnutí definitivně univerzálně evropským, byly už jenom evropské revoluce, jenom evropský osud; národy dosáhly vědomí svého poměru solidarity, poznaly se.¹⁸ Únorová revoluce ve Francii „byla signálem k evropské revoluci“. Solidarita národů je ovšem více ideálem nežli realitou. Neboť právě evropská revoluce z r. 1848 ztroskotala podle Springera na svém cíli, na novém uspořádání států na přirozeném, tj. národním základě. „Hnutí se rozbilo o národní otázky“; nyní je třeba řešit nejprve tyto otázky.

Hnutí šlo ale dále; rok 1848 byl teprve „konec začátku“. V budoucí Evropě budou podle Springera vládnout už jenom dvě mocnosti: Rusko, naprosto reakční mocnost a svoboda. Svoboda však zvítězí se zákonitou nutností.¹⁹

Také zde se projevuje univerzalisticko-idealistické pojetí dějin německého liberalismu poloviny století; Springer však jde dál, a sice tím, že vyzdvihuje sociální otázku jako klíčový problém revoluční doby a připojuje se přitom k mladohegelianismu a Lorenzu von Steinovi. Cíl se nyní nazývá „sociální reforma“. Socialismus a komunismus jsou prvními jevy tohoto nového sociálního hnutí, nikoli však řešením: „ani sociální kláštery ani domy nucených prací nemohou přenést nebe na zemi“; „veškerou přemírou citu a všemi těmito chimérami probleskuje však vždy pravdivá myšlenka, že cíl dějin netvoří emancipace politického občana, nýbrž celého člověka, a že svobodná společnost musí spočívat ve všestranném uspokojování lidských pudů, v l á s c e.“ Jedná se tedy o sociální utopii, jejímž základem je kritika buržoazní společnosti. Ta je u Springera přechodným stadiem, protože je ještě společností anarchickou. Jedinec je v ní izolován, vládne ještě egoismus a vzájemné vykořisťování: „chybí ještě sjednocující pouto, které spojí jednu osobnost s druhou, a podobně jako dříve u vynucených vztahů, avšak nyní svobodně, poskytne obecný základ pro individuální činnost.“²⁰

Proletariát však nesmí zničit buržoazní kritéria vlastnictví a vzdělání, nýbrž je musí naopak ve svém vlastním zájmu zevšeobecnit: „Náš

---

¹⁸ Tamtéž s. 717; k následujícímu textu s. 715–718.

¹⁹ Tamtéž s. 491 a 718.

²⁰ Tamtéž s. 495, 496, 370.

proletariát se svým chabým uvědoměním a se svojí celkovou nevzdělaností nemůže dosáhnout požadovaného zrovnoprávnění s ostatními třídami dříve, než bude v y c h o v á n do stejné výše jako oni, účastí na politických právech se stane vnímavým pro obecné zájmy a průmyslovým vzděláním a zdokonalením strojírenství bude osvobozen od otrocké ruční práce.²¹ Z toho vyplývá: „Ne odstranění vlastnictví, ne předání společnosti hladovým a nevzdělaným proletářům, ale společné vlastnictví a povznesení proletariátu jsou pravým, avšak jistě ještě hodně vzdáleným cílem sociální reformy.“²²

Mnohé z této koncepce – povznesení proletariátu, společné vlastnictví a vzdělání – zní jako sociálně-liberální utopie. Tento dojem podporuje skutečnost, že anglické politické a sociální reformy a hnutí (hospodářské reformy sira Roberta Peela v duchu středního stavu, dělnické asociace, chartismus) jsou považovány za předobraz začátku „sociální reformy“.²³ Springer jde však nakonec přece dále, když jako cíl dějin označuje odstranění anarchické buržoazní společnosti. Realizace tohoto cíle znamená naprostou revoluci společnosti a člověka: „To je cesta, na níž se uskutečňuje sociální reforma. Tato cesta nepředpokládá jen změnu poměrů vzájemného styku, organizaci práce, konec existujících zásad obchodu a průmyslu, mzdy a směny, předpokládá také úplnou změnu světového názoru, je největším předělem ve vývoji lidstva, oponou, která odděluje nový svazek společnosti od starého, a proto teprve dílo mnoha staletí, které neuskuteční ani silácké řeči jedněch, ani je nezvrátí násilí druhých.“

Podstatnou složkou této utopie je umělecko-historický vztah k antice a ke středověku. „Poslední staletí“, píše Springer, „neznají žádný takový uzavřený organický světový názor jako je klasický starověk a romantický středověk, tedy se marně pachtila za originálním uměleckým výtvozem a mořila se v pusté rozervanosti.“ Tento stav může

---

²¹ Tamtéž s. 674.

²² Tamtéž s. 652. Pojem „sociální reforma“ Springer velmi pravděpodobně převzal, možná, že přímo od Lorenze von Steina. Mluví pro to také okolnost, že u Springera se tento pojem nehodí do celkové koncepce, která neoznačuje reformu (její nositel je u Steina kocipován jako „sociální království“), nýbrž světonázorovou, sociální a umělecko-filozofickou utopii.

²³ Tamtéž s. 645 a 686 n.; k následujícímu textu s. 654.

být jenom přechodem, pomocí sociální reformy má nyní zase ustoupit pozitivnímu univerzálnímu životu, který jen nebojuje a neničí, nýbrž také buduje a těší se z požitku.²⁴

Sám Springer, který krátce předtím pracoval na knize „Die Hegelische Geschichtsanschauung“, konstatoval, že tato ideologie dějin je svůj další pramen v Hegelovi. Dialektiku vykládá Springer jako „věčné právo pohybu“ a právě tady má podle něj Hegel blízký ideji „sociální reformy“. Avšak podobně jako u Johanna Gustava Droysena a Lorenze von Steina se přitom dialektika vztahuje na lidského ducha: není to dialektika objektivního světového ducha, nýbrž lidského vzdělání. „Tato dialektika [přeměna skutečnosti kritikou lidského ducha] je vzdáleným cílem socialistů, první vzor jí ve své spekulativní metodě poskytl sám Hegel“.²⁵

Springerův pozdější vývoj se odklonil od Čech a přivedl ho – v historiografii – k maloněmecké škole s její výrazně německou národní tendencí. Tento vývoj charakterizuje Springer v autobiografickém ohlédnutí za svým životem: „Narodil jsem se jako Rakušan, svůj život končím jako dobrý Němec; byl jsem pokřtěn jako katolík, umírám jako upřímný protestant, ne-li jako pravověrný evangelický křesťan [tj. ve smyslu německého protestantismu, jak jej chápe německý liberalismus]; mou mateřštinou bylo slovanské nářečí a doufám, že jsem si vybojoval malé místo v dějinách německé vědy.“²⁶

Ressel a Springer nejsou liberální historikové, vedle liberálních elementů se u nich najdou především vlivy německé filozofie dějin a – u Springera – počínající sociologie. Tato heterogenita je oběma společná a je také příznačná pro univerzalistické pojetí dějin v Čechách. K vyjasnění už nemohlo v této ideologii dějin dojít, protože v Čechách kolem poloviny století dosáhla a zároveň překročila svůj vrchol, jak to odpovídalo obecnému trendu v Německu, kde Gervinova slavná kniha „Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts“ (1853) znamenala konec univerzalisticko-idealistického pohledu na dějiny.

---

²⁴ Tamtéž s. 651.

²⁵ Tamtéž, str. 693 a 694.

²⁶ SPRINGER: *Aus meinem Leben 1892*, s. 1. – Srv. G. Franz: *Liberalismus. Die deutsch-liberale Bewegung in der habsburgischen Monarchie*. München 1955, s. 392.

Palacký a první reakce – prehistorie sporu

Počátky „národnostního boje“ v historiografii v poslední třetině 19. století spadají opět do doby předbřeznové. Jeho příčinou a podnětem byly české dějiny Františka Palackého, které vycházely od roku 1836 německy pod titulem „Geschichte von Böhmen“. Už sám titul byl problematický. Jednalo se přece o „Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě“, jak bylo později pojmenováno české vydání, neboť „nosným elementem je národ Čechů, ne souhrn obyvatel země“.²⁷ „Böhmisch“ a „tschechisch“ je v češtině totéž, překladem do němčiny však získalo Palackého dílo jednoznačnou politicko-historickou linii. „Geschichte von Böhmen“ byly v první řadě dějinami Čechů. Pod silným vlivem německé romantické filozofie dějin, která byla určována Herderovými představami o „Němcích“ (tj. Germánech) a „Slovanech“²⁸, „rozvinul Palacký svou teorii o v ě č n é m s m y s l u českých dějin, který viděl v boji mezi slovanstvím a němečtvím“.²⁹

„Slovanská legenda“ o mírumilovných, demokratických Praslovanech byla ze značné části dále budována na základě rukopisných padělků Václava Hanky, tzv. Rukopisů královédvorského a zelenohorského, které Palacký považoval za pravé, vášnivě je obhajoval, a které se staly také základem jeho Dějin. Politické stavovské rozdíly pronikly tedy do Čech teprve s německým feudalismem, přičemž česká šlechta rozšiřovala svá práva podle německého vzoru.³⁰

Tato národní ideologie dějin a její německý protějšek, představy o úloze Germánů, jejich významu jako nositelů kultury v evropských dějinách i kompletní „národnostní boj“ o ideologii dějin – to vše je již v literatuře podrobně zpracováno, především v pracích Josefa Pfitznera, Richarda Plaschky³¹, Ferdinanda Seibta³², Františka Grause

---

²⁷ R. G. PLASCHKA: *Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewußtsein bei den Tschechen*. Graz-Köln 1955, s. 14.

²⁸ J. G. HERDER: *Ideen zur Geschichte der Menschheit*. 4. díl, 16. kniha.

²⁹ BOSL: *Geschichtsauffassung*, 1964, s. 48.

³⁰ F. GRAUS: *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*. *Historische Zeitschrift* 197 (1963), s. 265–317, zde s. 279.

³¹ Viz pozn. 10 a 27.

³² Viz pozn. 9.

a Karla Bosla.³³ Jak již bylo zdůrazněno na začátku, nejde tolik o národní jako o liberálně resp. o specificky národně liberální složku (tam, kde bylo národní a liberální stanovisko spojeno) tohoto sporu v českém (tj. böhmisch) a německém dějepisectví v Čechách v 19. století. Jinými slovy: nebudeme se zde zabývat dostatečně známým politicko-nacionálním aspektem historicko-politického sporu mezi Palackým a německým národně liberálním dějepisectvím v Čechách, nýbrž obrátíme pozornost k aspektu politicko-sociálnímu.

Když v roce 1829 František Palacký začal svoji dráhu historiografa českých stavů, byl jeho politický postoj mírně nacionálně-konzervativní (ve smyslu spojenectví mezi liberální velkoburžoazií a šlechtou, kterou se snažil získat pro národní politiku).³⁴ První vědecké práce, genealogie českých panských rodů, práce v archivech českých hradů a zámků, „poukazují na společenské styky Palackého“.³⁵ Ačkoli byly již tenkrát základní historicko-ideologické rysy pevné, jsou první, předbřeznové svazky „Geschichte von Böhmen“ napsány v souladu s tímto postojem poměrně mírným tónem. Friedrich Prinz³⁶ si uvědomil význam této fáze Palackého lépe než předchozí kritikové. Poopravil tím Palackého obraz, který byl často podáván příliš staticky. Při posuzování základních rysů „Geschichte von Böhmen“ Plaschka cituje například mnohokrát výroky z Palackého pamfletu „Geschichte des Hussitenthums und Prof. Constantin Höfler“ (1868), pocházejícího z pozdější fáze otevřené kontroverze, takže vzniká mylný dojem, že Palacký přednášel své teze vždy v tomto ostrém polemickém tónu.³⁷ Avšak mezi vydáním prvních svazků a těmito pozdějšími výroky byla revoluce roku 1848/49, která teprve vyjasnila politické fronty v Čechách a byla zde i doba rakouské reakce, ve které se fronty utužily. Palacký směřoval od mírně konzervativního nacionalismu k nacionalismu buržoazně-liberálního ražení, který měl svoji soudobou paralelu

³³ Viz pozn. 30 a 11.

³⁴ F. PRINZ: *František Palacký als Historiograph der böhmischen Stände*. V: *Probleme der böhmischen Geschichte*. München 1964, s. 84–94, zde s. 92 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 16).

³⁵ PLASCHKA: *Von Palacký bis Pekař*, 1955, s. 13.

³⁶ Viz pozn. 34.

³⁷ PLASCHKA: *Von Palacký bis Pekař*, 1955, s. 15–18.

v maloněmeckém nacionálním liberalismu. Proti katolicko-konzervativnímu stanovisku pražských profesorů Höflera a Tomka zastával Palacký husitsko-protestantské nacionálně liberální pojetí dějin.³⁸

Vzmemme-li v úvahu tento historicko-politický vývoj Palackého a jeho německou liberální paralelu, o které bude pojednáno, budeme také rozumět tomu, proč v Čechách nevznikl německý liberální obraz dějin už v době předbřeznové. Proti něčemu takovému ovšem hovořila také ideologie dějin, která tehdy v německém liberalismu převládala a která, jak jsme ukázali již výše, určovala obraz dějin i v Čechách. Její idealistický univerzalismus musel ztroskotat teprve na reálných politicko-nacionálních a sociálních protikladech revoluce z roku 1848/49. Tak vzniká první reakce proti Palackému nikoli z německého liberálního nacionalismu, ale z patriotismu německo-rakouského ražení.

Tato první reakce přišla již v roce 1837, rok po vydání prvního svazku „Geschichte von Böhmen“, od Josefa Leonharda Knolla³⁹ v podobě jeho nezveřejněné práce „Denkschrift über die Prinzipien, welche eine Geschichte des österreichischen Kaiserstaates durchdringen sollen“. Jeho nejdůležitější myšlenky uvádí Josef Pfitzner.⁴⁰

Knoll spojoval světovou buržoazii s rakouským patriotismem. Jeho stanovisko je stanovisko rakouského státu jako celku s německým zaměřením ve smyslu josefinského centralismu, a toto stanovisko je vloženo do velkoněmecké říšské ideologie. Vůči dílu Palackého, které si zasluhuje titul „Der Slawen Alleinsein und ihr Haß gegen Teutsche“, namítá: „Nikoli stará Čechie /Čechien/..., ale pouze Čechy /das Böhmen/, které přímo rozkvetly reformami Marie Terezie a Josefa II. a které za svůj blahobyt vděčí také německému obyvatelstvu, jsou hodny usilování a jsou pro Rakousko cenným stavebním kamenem.“⁴¹

---

³⁸ E. WINTER: *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. Wien 1969, s. 143.

³⁹ Leonhard Knoll (1775–1841), profesor v Olomouci (zakladatel tzv. olomoucké historické školy), r. 1832 Praha, 1836 rektorem, 1838 Vídeň. Jako historik byl Knoll pouhý reproducent.

⁴⁰ Viz. PFITZNER: *Das Erwachen*, 1926, kapitola „Der erste nationale Kampf in der Wissenschaft. Josef Leonhard Knoll und Franz Palacký“.

⁴¹ Tamtéž s. 194 a 188.

Přechod k německé nacionálně-liberální polemice na české úrovni probíhá tedy teprve po roce 1848, spisem F. Antona Schmalfuße⁴² „Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in geographisch-statistischer, staatswirtschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung“ (Praha 1851). Wilhelm Wostry pojmenoval tento spis „první vlastivědou českých Němců“.⁴³ Schmalfuß myslí částečně ještě nacionálně česky ve smyslu staršího bohemismu, vůči Čechům přátelského. Národnostní zášť považuje za umělou. Němci a Češi v Čechách podle něj zauímají roli prostředníka mezi kulturními rozdíly Východu a Západu.⁴⁴ Co se týče národní otázky, mají oba národy „společnou vlast“, jejímž poutem bude nová rakouská ústava, která má být ještě uskutečněna. Tento obraz pojme „německé a slovanské Čechy a potom zcela zmizí staré předsudky a začne ušlechtilé soutěžení o to, který syn je nejvíce hoden své vlasti; – ten nejlepší však má být první“. Tento optimistický pohled na národnostní otázku pod společným liberálním vytčením cíle je ještě zcela předbřeznový a je v protikladu k problémům, které nastolila revoluce roku 1848. Jde o problém – jak vysvítá z německého liberálního pohledu – zrady na společné revoluci, které se dopustili čeští nacionalisté. Schmalfuß píše: „Jaro osvobodilo z pout zimy také rakouské národy; po celém Rakousku bylo bez konce radosti. I v Čechách v prvním opojení citů padl Čech Němci do náruče a zdálo se, že národnostní roztržka je zapomenuta. Přišlo hořké zklamání. Česká národní strana, jak tu stála vyzbrojená a seřazená, začala nyní jednat a začala všude uplatňovat svůj vliv. Na její doporučení se vytvořil tak zvaný Národní výbor, který se skládal vesměs z Čechů, avšak rozhodoval ve jménu celé země, k volbám do zemského sněmu zaplavil celou zemi komisaři své strany a všude držel všechno ve svých rukou.“

Zde se nyní spojuje nacionální otázka s otázkou liberální v negativně polemickém smyslu. Toto spojení určuje všechna následující zpra-

---

⁴² F. Anton Schmalfuß (1821–1865), jeden ze zakladatelů spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen a první redaktor MVGDB.

⁴³ W. WOSTRY: *Das erste Heimatbuch der Deutschböhmen*. V: *Sudetendeutsches Jahrbuch*. Eger 1929, s. 12–25.

⁴⁴ SCHMALFUß: *Die Deutschen in Böhmen*, 1851, s. V; k následujícímu textu s. VIII a 217.

cování českých dějin ze strany německého liberalismu, přičemž se jak liberální tak nacionální polemika do dějin zase zpětně promítá. Pro polemiku nacionálně liberální je nyní nastolena otázka kulturního přínosu německého obyvatelstva. Tak jako kdysi u Karla Ludwiga von Woltmanna⁴⁵ je také u Schmalfuße velká část českých Němců pozůstatkem Markomanů. V pozadí se však objevuje otázka původního národa; má čistě vědeckou hodnotu a nemá žádný vztah k právu na občanství českých Němců, které si zasloužili. Schmalfuß tedy neargumentuje historickým právem, nýbrž právem dějin, které je založeno na pokroku dějin v liberálním smyslu, tedy dynamicky: „Můžeme nazývat Němce ‚kolonisty‘, ‚vetřelci‘ a jinými jmény; jsou nyní zde a své občanské právo získali pílí svých rukou, a nesejde na tom, zda přišli před padesáti nebo před tisíci léty.“⁴⁶ Jejich přínos spočívá v zakládání měst, v rozkvětu obchodu a řemesel, zvláště hornictví, které tvořilo základ české moci ve 13. a 14. století. Podle této historicko-politické tendence Schmalfuß napsal později ještě článek pro *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* na téma „Německá města a jejich politický a sociální vliv na zemi a lid v Čechách a v zemích s nimi sousedících“.⁴⁷

Pod takto vznikajícím německo-českým nacionálně-liberálním aspektem se také mění poměr k Rakousku. Jestliže Schmalfuß posuzuje pozitivně josefínské reformy, nečiní tak ani v zájmu rakouského státu, jako spíše ve smyslu liberálního pokroku a zvláště vyšší německé kultury oné doby.⁴⁸ Pohled se již také obrací jiným směrem. Proti Čechám, které se v 18. století nacházely „ještě ve stavu duchovní letargie, do níž ji přivedli v minulém století jezuité“, se staví do protikladu sousední severní protestantské Německo, v němž se začal nyní „reformací osvobozený duch ... všestranně rozvíjet“. Zde jasně vidíme příklon k německému protestantskému vzdělání jako základnímu prv-

---

⁴⁵ K. L. v. WOLTMANN: *Inbegriff der Geschichte Böhmens*. Díl 1. Prag 1815, s. 4 nn.

⁴⁶ SCHMALFUß: *Die Deutschen in Böhmen*, 1851, s. 153.

⁴⁷ MVGDB 3(1865), Das deutsche Städtewesen und sein politischer und sozialer Einfluss auf Land und Volk in Böhmen und seinen Nachbarländern. s. 1–12.

⁴⁸ SCHMALFUß: *Die Deutschen in Böhmen*, 1851, s. 212 k následujícímu textu s. 209, 214, 215.

ku umírněné až nacionální ideologie německého liberalismu a tomu odpovídající odklon od katolicko-reakčního Rakouska – s výjimkou josefinských reforem. Jak píše Schmalfuß o osvobozeneckých válkách, „český Němec neznal ani národní ani rakouský patriotismus“. „Tak tomu bude vždycky, když chceme lid distancovat od veškerého zájmu o stát.“

Nejdůležitější témata a tendence pro německo-nacionálně liberální zpracování českých dějin jsou tím dána předem. Znovu se nalézají v „Geschichte Böhmens“ (vyšlo r. 1869 z pověření spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen) od Ludwiga Schlesingera⁴⁹, ve stejnojmenném díle Adolfa Bachmanna⁵⁰ (2 svazky, 1899/1905) a – v menší míře, méně ideologicky zatížené, knize Julia Lipperta⁵¹ „Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit“ (2 svazky, 1896/98).

Německá nacionálně-liberální historiografie v Čechách a její spory s Palackým

V roce 1862 nabyla německá liberální reakce proti českým zemským historiografům masivních forem. Pod oficiální záštitou katolicky konzervativního Constantina Höflera založilo „několik mladých mužů, v e s m ě s r o d i l ý c h č e s k ý c h N ě m c ů , ... ,Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen“, aby pěstovali“, jak píše Schlesinger v r. 1868, „dějiny svého kmene, které oficiální historik tak notně zanedbal“.⁵² Schlesinger, který byl v roce 1866 spolkem vyzván,

⁴⁹ Ludwig Schlesinger (1838–1899), 1868 učitelem, 1878 v českém zemském sněmu, 1894 vůdce liberálních Němců; jeden ze zakladatelů spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen (1862), později předseda.

⁵⁰ Adolf Bachmann (1849–1914), 1885 profesor pro rakouské říšské dějiny na Německé univerzitě v Praze, vůdčí člen Německé strany pokroku v Čechách. H. BACHMANN: *Adolf Bachmann. Ein österreichischer Historiker und Politiker*. München 1962.

⁵¹ Julius Lippert (1839–1909), 1863 gymnaziální profesor, liberální vůdce, „deutsch-freisinnig“.

⁵² L. SCHLESINGER / J. LIPPERT: *Würdigung der Angriffe des Dr. Franz Palacky auf die Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. I. II. Separát z literární přílohy MVGDB 6 (1868), č. 7, s. 2.

„aby napsal populární Dějiny Čech“⁵³ považoval za zcela přirozené, „že se v publikacích mladého spolku projevuje především snaha o vyplnění oněch mezer, které v Palackého dílech pocítil každý český Němec“. Protože však nadto vznikla nutnost podrobit vše, co Palacký „ve své Historii podal“, přesnému zkoumání, „došlo tedy k oné dobře mířené střelbě z malorážky proti národnímu monopolistům na dějiny, k oněm hluboko zasazeným ranám kopí, které panu Palackému vyrazily dech a o kterých se domníval, že je teď ve své brožuře zneškodní jednou jedinou ranou palice“.⁵⁴ To je militantní jazyk otevřené kontroverze. Palacký je vyhlášen nepřitelem německého národa.⁵⁵

Palackého „brožura“, o které se Schlesinger zmiňuje, je jeho polemika „Die Geschichte des Hussitentums und Prof. Constantin Höfler“ (Praha 1868), v níž Palacký pregnantní a ostrou formou vyjadřuje své základní pojetí českých dějin, jak jsme je výše načrtli. Jeho odpověď, která v roce 1871 následovala Schlesingerovo a Lippertovo „ocenění“, má jasný tón. Palacký píše, že stále ještě čeká na to, že spolek vyřeší „těžkou otázku, kdy a jak se Němci v Čechách usazovali a postupně rozrůstali“; je to marné: „zdá se, že spolek nemá ani čas ani chuť, protože má důležitější úkol, spílat Čechům a jejich zlému dějepisci ...“ K otázce zásluh českých Němců: „co pro sebe Němci jako rasa udělali ve starých Čechách tak nápadně velkého, co jsem podle nich ignoroval? Měl bych jim snad připsat nějaký podivuhodný vliv, který se nedá kromě fantazie mých odpůrců v dostupných památkách nikde najít?“⁵⁶

Zde nejde o to, abychom sledovali projevy té a oné strany. Pár citátů snad dostatečně osvětlí atmosféru těch let. Nás především zajímá historicko-ideologický obsah německého liberálního dějepisectví v Čechách v poslední třetině 19. století.

---

⁵³ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. III.

⁵⁴ SCHLESINGER / LIPPERT: *Würdigung*, 1868, s. 2.

⁵⁵ Tamtéž, předmluva: „Když však český historik volá v této otázce o pomoc celé Německo, ... vystoupíme my, Němci, proti nepříteli našeho národa se svojí věcí před to- též fórum.“

⁵⁶ F. PALACKÝ: *Zur böhmischen Geschichtschreibung. Actenmässige Aufschlüsse und Worte der Abwehr*. Prag 1871, s. 214 n.

Palackého „Geschichte von Böhmen“ měly své těžiště v pojednání o starých Slovanech a v dějinách husitské revoluce, tedy jakoby v archaické době hrdinů a v národním revolučním obrození Čecho-Slovanů: „husitská revoluce se hrdě tyčí jako vrcholná doba českých dějin a život starých Slovanů je líčen jako slibný základ.“⁵⁷

Němečtí liberálové přikládají ze své pozice pozitivní hodnotu německé kolonizaci a další roli německého měšťanstva v českých dějinách, a negativní hodnotu české revoluci 15. století. Poměr k Rakousku nevytváří mezi oběma stranami žádný podstatný sporný bod. Po svých negativních zkušenostech s revolucí r. 1848/49 a s rakouským neoabsolutismem Palacký přikládá stále menší cenu rakouskému císařství, v roce 1848 ještě obhajovanému ve smyslu austroslavismu. Také u výrazného německého liberála, jakým byl Ludwig Schlesinger, nedopadá habsburská monarchie o mnoho lépe. Dvě staletí katolického absolutismu, „který tlačil všechny národnosti do pozadí“, jsou pro něj stejně negativní jako po husitské revoluci „utrakvistická, později protestantská šlechta, těsně spojená s netolerantním čechismem“.⁵⁸

Na výše uvedených bodech českoněmeckého obrazu dějin, tedy na otázce německé kolonizace a zvláště německého měšťanstva a na problému husitské revoluce se tak dají nejlépe ukázat historicko-ideologické rysy německé liberální historiografie. V prvním případě se jedná o podání dějin polemicky doplňující Palackého pojetí Praslovanů a německého feudalismu, ve druhém o polemicky protikladný postoj k Palackého zobrazení husitů.

1. Význam německé kolonizace a vztah měšťanstva, šlechty a království v českých dějinách

„Německému kolonistovi“, píše Schlesinger, děkuje „země za svoji ranou kulturu a za vstup do svazku západoevropské civilizace, jemu vděčí české obyvatelstvo za slávu, že je mezi Slovany nejpokrokovějším národem, jemu vděčí česká koruna za posílení principu monar-

---

⁵⁷ PLASCHKA: *Von Palacký bis Pekař*, 1955, s. 15.

⁵⁸ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 531.

chie a dokonce lid mu vděčí za blahodárnou samosprávu a za podíl na politickém životě vedle šlechty, jejíž stavovskou samovládu zničil německý měšťan!“⁵⁹

Tím je v kostce popsán význam kolonizace. Němečtí kolonisté byli podle Bachmanna svobodně usazení lidé a zdatní rolníci, kteří chtěli zlepšit svůj blahobyť. Také knížata „přitahovaly v první řadě jasné a velké materiální výhody, které jim plynuly ze zřizování měst a trhů a ze zakládání vsí na jejich půdě“.⁶⁰

Podle Schlesingera a Bachmanna byl český lid před německou kolonizací nesvobodný a v mnoha směrech utiskovaný šlechtou. Pozemky přenechané sedlákovi patřily majiteli panství a osobní závislost poddaných byla neomezená, přidělování půdy libovolné. Starých svobodných sedláků bylo stále a stále méně. Naproti tomu německé rolnictvo bylo usazováno podle emfyteutického práva, a to bylo příkladem také pro české vesnice. Tak bylo zakládáním německých vsí „pozvolna osvobozováno ze svých tísnivých poměrů také slovanské venkovské obyvatelstvo“. Většina českých vesnic byla osazena podle německého práva.⁶¹

Za slavný čin německých kolonistů se však považuje zakládání měst. „Dějiny Slovanů“, píše Schlesinger, „neznají ani města jako taková ani svobodné měšťanstvo.“⁶² Německá kolonizace tak přivodila „vznik nové skupiny obyvatel, v zemi téměř neznámé, měšťanstva“.⁶³ Bachmann i Lippert dospěli k tomuto závěru: Měšťanstvo „tvoří ve společnosti zcela nový stav“.⁶⁴

Vedle právního, hospodářského a kulturního významu zakládání měst jde v německé liberální historiografii především o politické důsledky. Protože primární je nový autonomní stav v zemi, „který teprve umožňuje, aby se vedle panovníků a šlechty podílelo na politickém životě říše velké množství lidu“.⁶⁵ Království vlastnilo ve městech pev-

---

⁵⁹ Tamtéž s. 179.

⁶⁰ BACHMANN: *Geschichte Böhmens I*, 1899, s. 473.

⁶¹ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 147 a 164 n.

⁶² Tamtéž s. 165.

⁶³ BACHMANN: *Geschichte Böhmens I*, 1899, s. 481.

⁶⁴ LIPPERT: *Socialgeschichte II*, 1898, s. 159.

⁶⁵ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens I*, 1869, s. 272.

né zdroje peněz,⁶⁶ každé nově založené město bylo opravdovým zlatým dolem pro „státní měšec“⁶⁷, „bohatší města byla knížatům bankami“.⁶⁸ Dále byla města baštami pro obranu země⁶⁹ a království, baštami, které nic nestály, protože města většinou sama hradila náklady a posádku tvořilo jejich bojeschopné obyvatelstvo. Dále byla města zásobárnou proviantu a zbraní. Zakládání měst konečně posloužilo království tím, že velká část venkovských pozemků byla vyjmuta za starého koloběhu, který je zase vždy vracel do rukou šlechty.⁷⁰ Tak byla města přirozenými spojenci krále proti šlechtě. Tento poměr tvořil nyní vlastní jádro politické ideologie německé liberální historiografie v Čechách.

„V politickém vztahu“, píše Schlesinger, „obšťastňuje český Němec svoji novou vlast drahocennými dary svobodného měšťanství a bojuje společně s vládci, kteří jsou mu nakloněni, proti středověké feudální šlechtě, která potlačuje každý svobodný pohyb.“⁷¹ Za jak moderní byl tento boj – ve smyslu 19. století – považován (zhruba tak jako zpracování „Römische Geschichte“ Theodora Mommsena), objasní následující Schlesingerův citát: „Pokud král a měšťané bojovali společně proti junkerům, bylo jejich vítězství jisté; toto vítězství však znamenalo zároveň také vítězství svobodného pokroku nad feudální reakcí; znamenalo řád, blahobyt a štěstí země.“⁷² V této větě jsou soustředěny všechny podstatné prvky liberálního citění oné doby: spojenectví měšťanstva s monarchií, liberální politika jako politika svobody a pořádku, blahobytu a moci („štěstí země“) jako politika liberálního blahobytu pro všechny. Také podle Lipperta je „zásluhou měšťanstva, že se Čechy nerozplynuly v bezmocnou (!) oligarchii šlechty pod zdánlivou královskou mocí (!)“.⁷³ Ještě jednou jsou zde akcenty výrazně posunuty směrem k státnímu mocenskému zájmu – Lippert psal na přelomu století!

---

⁶⁶ BACHMANN: *Geschichte Böhmens I*, 1899, s. 491.

⁶⁷ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1969, s. 177.

⁶⁸ LIPPERT: *Socialgeschichte II*, 1898, s. 290.

⁶⁹ BACHMANN: *Geschichte Böhmens I*, 1899, s. 492.

⁷⁰ LIPPERT: *Socialgeschichte II*, 1898, s. 280 a 281.

⁷¹ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1969, s. 157.

⁷² Tamtéž s. 183.

⁷³ LIPPERT: *Socialgeschichte II*, 1898, s. 290.

Zakládání měst bylo – podle líčení německých liberálních historiků – v zájmu lidu, krále a státu, tedy přímo v zájmu národa. Zvláště Schlesinger a Bachmann se neúnavně snažili dokázat, že Čechy byly mocné a vzkvétaly v době, kdy zde vládl pořádek, blahobyt a samozřejmě také svoboda, dokud král a měšťanstvo stáli společně proti šlechtě. Schlesinger vidí v době panování Přemysla Otakara II. dokonalou vrchnost v zemi, silného krále a a mohutný měšťanský stav. Opozice přivedila pád krále a zhroucení českého velkostátu. Svrhla Jindřicha Korutanského, protože „místo aby, věren panovnické politice Přemyslovců, potlačil v čele měšťanstva povstání šlechty v počátcích, ... kolísal od jednoho špatného rozhodnutí ke druhému, až konečně, zasažen vírem obecné revoluce, potupně v ní podlehl“.⁷⁴ Za krále Jana a zvláště za Karla IV. existovalo opět takové úzké vzájemné spojení, tedy také hospodářská prosperita a uznání i moc Koruny; za Václava nastupuje anarchie, tyranie šlechty atd.

Šlechta a měšťanstvo se ve svém poměru ke státu liší. Šlechta je většinou sobecká a domýšlivá, materiálně málo zdatná. Města jsou naproti tomu vstřícná a věrná a v každém čase mírumilovná. Jsou bohatá svojí intelektuální silou, majetkem a dovednýma rukama.⁷⁵ Politika šlechty vždy směřuje k oslabení krále a ke svému obohacování na statcích Koruny: „/Šlechta/ se neštítí ... žádného prostředku, ani velezrady a spojenectví s cizími panovníky, aby dosáhla svého cíle.“ Zcela jinak měšťané, kteří v zájmu země (pro pořádek!) se postaví na stranu proti králi – avšak nepřikročí k revoluční vzpouře. Měšťanstvo se podle Schlesingera postavilo do opozice proti králi Janovi a správě Jindřicha z Lipé, „protože bylo veškerým dostupným násilím nuceno ke stále novým platbám: Bylo na tom něco divného, když měšťané, kteří stáli vždy věrně při panovníkovi, nyní moudře zvážili špatný stav země (!) a jeho příčiny a přemýšleli o nápravě? Bylo chvályhodné, že se s ohledem na obecné blaho (!) smířili na všech stranách. Pak se rozhodli, že proti králi nemá být podniknuta žádná vzpoura, nýbrž mu má být ukázán žalostný stav

---

⁷⁴ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 187.

⁷⁵ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 74 n. a 823.

země.“⁷⁶ Opravdu příkladné chování ve smyslu německého nacionálního liberalismu!

Na druhé straně stojí šlechtická „strana převratu“, „strašidlo hrozící revolucí, vyvolané odbojnou frakcí šlechty ...“, tedy reakční revoluce. Šlechta se neustále znova a znova snaží ustanovit nad královstvím a nad českoněmeckým elementem junkerskou vládu.⁷⁷ Tak na zemském jednání v Domažlicích r. 1318, stejně tak už v r. 1309, když ztroskotal první pokus měšťanů o dosažení politické rovnováhy. Lippert k tomu píše: „Vláda se octla zcela v rukou baronů, kteří krále drželi jako zajatce.“⁷⁸

Na boj šlechty proti německým měšťanům se hledí nyní, což je typické, především jako na boj politicko-sociální, méně jako na boj nacionální, přesněji řečeno: Za politicko-nacionálním motivem je vidět jako vlastní motiv politicko-sociální protiklad. „Nebyla to antipatie vůči německému elementu jako taková, která vyvolala nepřátelství šlechty proti novým osídlencům, nýbrž to byla žárlivost na nově se tvořící svobodný měšťanský stav, který jim pozvolna dorůstal do rovného postavení a nadto poskytoval největší oporu Koruně.“⁷⁹ Avšak baroni dokázali – v tomto případě proti braniborské vládě – „dost chytře zakrýt své počínání národním pláštíkem“. Využili k tomu žárlivosti a nevole slovanského obyvatelstva vůči prosperitě a rostoucímu významu německých měst.⁸⁰ Tak došlo v občanské válce 1279/80 k prvnímu národnostnímu boji, pro něž je, jako pro všechny další rozbroje, charakteristické: „V zemi byl vyvolán poprvé krvavý rasový boj tím, že šlechta se vši horlivostí podněcovala a štvála české obyvatelstvo proti ‚cizincům‘ nebo ‚Němcům‘.“ Cizinci a Němci jsou zde v uvozovkách, protože šlo ve skutečnosti o boj proti svobodným měšťanům. V husitské revoluci najdeme tuto konstelaci opět a se stejným označením; neboť šlechta tam vedla, jak píše Schlesinger, „čistě stavovský boj, na němž ovšem lid neměl žádný zá-

---

⁷⁶ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 244 a 194.

⁷⁷ Tamtéž s. 189, 191, 274 n.

⁷⁸ LIPPERT: *Socialgeschichte II*, 1898, s. 184 n.

⁷⁹ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 160.

⁸⁰ BACHMANN: *Geschichte Böhmens I*, 1899, s. 660.

jem. Naproti tomu mohl být lid nachytán na národnost, která byla pro něj Achillovou patou.“ Národnostní otázka, za kterou se skrýval politicko-sociální protiklad, tvořila tudíž pouto mezi feudály a národně-českým revolučním elementem, který klesl až ke komunismu; obě tyto strany pracovaly na zničení německého měšťanstva. Podle Schlesingera nevedly k „rasovému boji“ rozdílné povahy obou národů. „Jestliže později nějaký takový boj propukl, pak je třeba hledat příčiny především v horlivém počínání fanatických jedinců a ve lstivém jednání sobecké šlechty.“⁸¹ K problému české revoluce přikročíme nyní ještě zvlášť.

2. Problém husitské revoluce

Politicko-sociální revoluční problematika a historické zařazení revolucí do liberálního obrazu dějin jsou zvláště typické nejen pro onu historicko-politickou ideologii německého liberalismu, ale evropského liberalismu vůbec. V německém liberalismu jde zvláště o historicko-politický spor s americko-francouzským přetvářením světa konce 18. století, s francouzskou, resp. evropskou revolucí 19. století (s „revoluční dobou“) a o revoluci, resp. reformaci 16. století.

V idealisticko-univerzalistickém obrazu světa první poloviny 19. století byla reformace výchozím bodem všech moderních snah o svobodu, byla jakousi evropskou prarevolucí. V radikální koncepci „germanismu“, jakou zastával především Gervinus, to bylo vítězné tažení germánsko-protestantské svobody, které vedlo od reformace přes nizozemskou a anglickou revoluci k revoluci americké. V německém nacionálně-liberálním obraze dějin byla nakonec německá reformace 16. století vztahována stále více na německé dějiny v maloněmeckém chápání; zde se poprvé objevují národní snahy, jejichž cílem je znovuzřízení maloněmecko-protestantského císařství Hohenzollernů. V tomto smyslu bylo ideologickým základem německého nacionálního liberalismu německé protestantské vzdělání chápané buržoazně antiklerikálně a německy nacionálně.

---

⁸¹ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 127, 413, 301, 316, 293.

Je tedy třeba chápat, jaká výzva musela spočívat v Palackého líčení husitské revoluce. Jeho pojetí se dotýkalo základů německé protestantské ideologie dějin.

Už před rokem 1848, když Palackého stanovisko vykazovalo ještě spíše konzervativní a revolučně kritické rysy, se nedala přehlédnout jeho historicko-ideologická tendence vysvětlovat husitskou revoluci přinejmenším jako předchůdkyni reformace, ne-li přímo jako první evropskou reformaci. U husitské revoluce se v podstatě jedná „o protiklad katolicismu a protestantismu“.⁸² Hus se obrací stejně jako Luther proti nešvarům a zkaženosti kléru, proti učení římské církve a proti její autoritě vůbec. Mluví o „českých reformátorech“, kteří „se snažili odvozovat celý organismus této církve pouze podle Bible“ a kteří se tak stali „slovem i činem“ protestanty. Zmiňuje se o Husových snahách o český jazyk a literaturu a o lepší překlad Bible do češtiny. V r. 1851 shledává, že „církvní rozdíly a vzájemný poměr mezi sirotky a táborskými se opakovaly o sto let později mezi Lutherem a Kalvínem, zatímco pražané se spíše podobali anglické církvi.“⁸³

V roce 1854 mluví pak Palacký o „probuzených idejích r e f o r m a c e a n á r o d n í h o u v ě d o m ě n í“ jako hlavním obsahu husitského hnutí,⁸⁴ rozvíjí tedy vysloveně husitsko-protestantskou nacionálně liberální ideologii. V roce 1868 slyšíme o „reformaci 15. a 16. století“. Palacký píše, že husitská revoluce byla díky svému úspěchu rozhodující také pro zdar reformace 16. století, a zmiňuje se také o tom, „že pojem protestantismu se zcela rozvinul a upevnil již dlouho před Lutherem a Kalvínem, a to nejprve zásluhou táboritů, a později Jednoty bratrské“.⁸⁵ Avšak už v roce 1862 tu stála hotová historicko-ideologická stavba českého nacionálního liberalismu: „Čechy byly první zemí v Evropě, kde se ve velkém vytvořila a historicky

---

⁸² F. PALACKÝ: *Geschichte von Böhmen. III. 1. Böhmen unter König Wenzel IV. bis zum Ausbruch des Hussitenkrieges. Vom Jahre 1378–1419.* Prag 1845, s. 156; k následujícímu textu s. 254, 198, 283, 299 n.

⁸³ Tamtéž, III. 2. *Der Hussitenkrieg von 1419–1431.* Prag 1851, s. 294.

⁸⁴ Tamtéž, III. 3. *Böhmen und das Baseler Concil. Sigmund und Albrecht. 1431–1439.* Prag 1854, s. 335.

⁸⁵ F. PALACKÝ: *Die Geschichte des Hussitenthums und Prof. Constantin Höfler. Kritische Studien.* 2. Vyd. Prag 1868, s. 64 a 160.

se projevila reakce proti základním pilířům středověku, proti slepé víře v autoritu, proti hierarchii a proti feudalismu.“⁸⁶

Stejnou měrou ustupují kritické projevy vůči husitské revoluci; jevy, označované zprvu negativně, jsou nyní vykládány jako osudová tragédie českého národa. V roce 1845 mluví Palacký ještě o „přijímání laiků podobojí, pro Čechy neblahém“, o „houfech lidí svedených na scestí“, a proti umírněným pražanům označuje revoluční tábory jako „bezuzdně postupující, radikální a demokratické“, jako „horké hlavy“, které chtěly prosazovat příliš smělé novoty. Palacký omlouvá postup koncilu „nutností zachovat ohroženou autoritu církve, závažnost platných zákonů a svoji důslednost“; chválí Václava, který měl dost taktu a pevnosti „aby si neznepřátelil ... celé křesťanstvo“.⁸⁷ Ještě v roce 1851 píše o „potopě světa“, o všeobecné zkáze, o „hrůzách občanské války“, o „zločinech lůzy“ atd. Avšak jeho líčení se čím dál tím více uhlazuje k heroickému obrazu, který líčí uvnitř Čech zkázu a chaos, směrem do ciziny však v zájmu lidstva vítězný revoluční národ.⁸⁸ „Zkáza“ a „chaos“ se přitom stávají „bolestnou obětí a utrpením“, s nimiž byla zaplácena světová dějinná úloha a působení husitské revoluce.⁸⁹ V roce 1868 vystupují apologetické rysy jasně na povrch. Tak se např. říká, „že ve strašných a krutých bojích, k nimž docházelo, se vždy husité chovali z pravidla lidštěji a mírumilovněji než jejich protivníci“, že usilovali neúnavně o mír a co se týče revoluce, že nepokoje začaly teprve tehdy, „když se proti husitům začalo používat násilí“.⁹⁰ To je typicky liberální obhajoba revoluce jako nutné obrany!

Historické ospravedlnění husitské revoluce je u Palackého dáno samotným jejím obsahem: válka byla vedena „nikoli ze zájmů materiálních, ale pouze pro duchovní statky, tedy za ideje“ v boji šlo o „svobodu Božího slova“. Jako ideální vystu-

---

⁸⁶ F. PALACKÝ: *Zur neueren Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, 1862. V: Gedenkblätter. Auswahl von Denkschriften, Aufsätzen und Briefen aus den letzten 50 Jahren. Prag 1874, s. 271.

⁸⁷ PALACKÝ: *Geschichte von Böhmen III. 1*, 1845, s. 334, 389, 394, 388, 377.

⁸⁸ Tamtéž III. 2, 1851, s. 3 n., 49 n., 499 n.

⁸⁹ Tamtéž III. 3, 1854, s. 336 a 3 n.

⁹⁰ PALACKÝ: *Geschichte des Hussitenthums*, 1868, s. 123, 129, 124.

puje náprava mravů, česká revoluce byla namířena proti „mravnímu úpadku“ všech stavů, zvláště duchovenstva; Hus byl spíše mravokárce než učitel víry.⁹¹

Nacionální zaměření husitské revoluce proti českým Němcům se objevuje u Palackého zpočátku jako podružný jev vyplývající z národnostních poměrů na pražské univerzitě a ze skutečnosti, že Němci až na malé výjimky bojovali po boku katolické strany.⁹² V roce 1854 však odvozuje Palacký celé hnutí z „probuzených idejí r e f o r m a c e a n á r o d n í h o c í t ě n í“.⁹³ V roce 1868 sice na jedné straně zdůrazňuje, že sám Hus nebyl nepřitelem Němců, celou revoluci však nyní vidí spíše v rámci česko-německého, pro české dějiny podstatného protikladu, „stálého zápasu českého a slovanského elementu“. Tento zápas však má nyní nejen politicko-národní, ale také politicko-sociální stránku: Byl to „nevyhnutelný konflikt římsko-německých a slovanských názorů na právo“.⁹⁴

Podle toho byla husitská revoluce náboženskou, národnostní a sociální revolucí. Zase v ní vystupuje do popředí starý slovanský duch jako demokratický prvek hnutí.⁹⁵ Tuto „politickou a sociální otázku“ dává Palacký do souvislosti a s „poměrem pánů k obecnému lidu“, s „bojem aristokracie s demokracií“.⁹⁶ Na německé občany se přitom nebere ohled. U Palackého je sociální aspekt spojen s aspektem národním jinak: v boji šlo o „německý princip (politický a kastovní) rozdílu stavů a nerovnosti před zákonem, který našel právě tak málo uplatnění jak v evangeliu tak i ve starém duchu národa“.⁹⁷

Musíme mít ovšem na paměti, že Palacký vždy viděl v husitské revoluci v první řadě náboženské hnutí, a teprve sekundárně hnutí národní a sociální. Důvodem, proč přistoupil na připojení národních a sociálních aspektů, je teprve konflikt s německou historiografií, jejíž negativní obraz české revoluce je z těchto hledisek přímo odvo-

⁹¹ Tamtéž s. 158 a 119.

⁹² PALACKÝ: *Geschichte von Böhmen III. 1*, 1845, s. 195, 286, 296; a *III.2* 1851, s. 56.

⁹³ Tamtéž *III.3* 1854, s. 335.

⁹⁴ PALACKÝ: *Geschichte des Hussitenthums*, 1868, s. 96 n., 74, 84.

⁹⁵ PALACKÝ: *Geschichte von Böhmen III. 3*, 1854, s. 9.

⁹⁶ Tamtéž *III. 2*, 1851, s. 293 a 257.

⁹⁷ PALACKÝ: *Geschichte des Hussitenthums*, 1868, s. 88.

zován. Pro německé liberální historiky je husitská revoluce především sociální a nacionální hnutí, které však není v konečném výsledku namířeno ani tak proti Palackého principu feudalismu, označenému jako „německý“, jako spíše ve spojení šlechtou přímo proti svobodnému německému obyvatelstvu. Obě strany tak argumentují liberálně a dospívají k národnostně protikladnému pojetí významu české revoluce 15. století. Považujeme za vhodné tuto německou liberální koncepci dále osvětlit.

Jednoho aspektu husitské nebo také české revoluce z pohledu německého liberalismu už jsme se krátce dotkli: role šlechty. Šlechta tvoří stavovsko-aristokratickou čili feudální stranu, která bojuje především o svou moc a která v náboženských otázkách uvažuje umírněně. Ke spojení s druhou, národně českou „demokraticko-táborskou stranou“ dochází ani ne tak z náboženských, jako spíše ze společných národních zájmů. Národní rozdvojenost, za níž se skrývá rozdvojenost sociální, zatlačuje náboženský motiv zcela do pozadí⁹⁸, a slepá nenávisť vůči Němcům se stává poutem mezi radikálními a umírněnými prvky.⁹⁹

Šlechta měla z celé revoluce největší prospěch. Sice jí připadá zásluha na tom, že nakonec porazila v bitvě u Lipan radikálně-revoluční stranu, avšak, jak píše Schlesinger, „když šlechta prohlásila jako cíl spolku /utrakvistické Panské jednoty/ znovunastolení míru v zemi, pak měla ovšem před očima ještě další cíl: obnovení své vlastní stavovské moci“.¹⁰⁰ „Počátek zlepšení“, který se také podle Bachmanna objevil v „otevřeném vystoupení šlechty proti oddílům bratří“¹⁰¹, získává tak zase negativní znaménko. Nedošlo k žádnému smíření náboženských stran, jednota vítěze od Lipan směřovala jen proti radikálnímu křídlu, utrakvismus a šlechta se zřekly celistvosti, zřekly se vlasti. Hrobařem svobodného politického a státního, jakož i nábožen-

---

⁹⁸ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 340, 301, 298.

⁹⁹ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 266.

¹⁰⁰ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 340.

¹⁰¹ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 321; k následujícímu textu s. 374 n. a 377.

ského uspořádání českého státu po husitských bouřích se však stala v první řadě vyšší šlechta, která bojovala jen o své stavovské zájmy.“

Role šlechty v českých dějinách je stále stejná a byla důležitým bodem pro celkové historické zhodnocení husitské revoluce.

Stejně negativně je zobrazena česká revoluční orientace jako celek. Přece však jsou zde věci komplexnější a úsudky jsou diferencovanější. Především je zde relevantní základní rozdíl mezi náboženskou, národní a sociální revolucí. Původní, z Husa vycházející náboženské hnutí je hodnoceno zcela pozitivně všude tam, kde „jako česká reformace“¹⁰² vykazuje analogii k reformaci. Toto reformní hnutí však brzy dostává vinou pražského proletariátu radikální charakter a rychle se stupňuje do nacionální, tzn. české nacionalisticky antiněmecké a sociální, tzn. protiměšťanské revoluce. Z mravokárců se stávají demagogové, kteří okusili „jedu popularity“.¹⁰³ Tehdy se poprvé připojil k rozhodujícím silám v hlavním městě Čech faktor, který mohl mít sice za určitých okolností velkou účinnost, avšak v průběhu dlouhých staletí nepřinesl nikdy nic užitečného, totiž lidský dav. Byl nejspolehlivějším Husovým spojencem. Jeho nevázané pudry a především jeho bezuzdný fanatismus v národních věcech musely v rozhodných okamžicích nastupovat místo umírněnosti a argumentů. Avšak v samotné osobě Mistrově se od té doby připojil k ztělesněnému vlastenci a reformátorovi také demagog.¹⁰⁴ Na vystoupení lůzy je podstatné jeho zásadní národní a zároveň sociální zaměření proti německému obyvatelstvu, čímž se jeho postavení v revoluci rozhodne hned zpočátku. „Jestliže si navíc uvědomíme, že Němci tvořili v Praze zámožnou třídu, na jejíž blahobyť česká lůza hleděla od nepaměti se závistí, snadno pochopíme její ultrahusitské smýšlení, které nemělo nic společného s dogmatickou důmyslností jejich vůdce, ale spíše dostalo jistý komunistický nádech. Pražští měšťané se svým německým magistrátem brzy poznali národní a sociální charakter hnutí a cítili proto, že je Hus a jeho přívrženci odstrkují, ačkoli s jejich kázáními o nápravě

---

¹⁰² Tamtéž s. 195.

¹⁰³ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 305.

¹⁰⁴ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 170.

mravů mohli jen souhlasit.¹⁰⁵ U Palackého vznikl naopak tento národní charakter hnutí z nepřátelského postoje Němců vůči Husovi a husitům!

Sociální revoluce začíná podle německého liberálního podání revolucí proletariátu, která pak vystupňuje v rozsáhlou, také teoreticky zdůvodněnou demokraticko-sociální revoluci s komunistickými tendencemi, v revoluci, která má, podobně jako u jiných reformačních událostí (selská válka, novokřtěnci) svůj prazáklad v blouznění a v někřesťanských názorech. Na Táboře, Sionu a Orebu se nejen podávala Večeře Páně pod obojí způsobou, nýbrž „se zde konala buřičská kázání, která, údajně navazující na původní křesťanství, měla zvláštní komunistický nádech“. Za vlastní „revoluční stranu“ byli považováni táborští, kteří se vyznačovali „extrémní blouznivostí“, zatvrzelým fanatismem a žhářstvím. Samotný Žižka byl „ve svých politických názorech nejasný“; „sledování jeho nejasných republikánských názorů prozradilo dosti jasně nedostatek jakéhokoli státnického nadání“.¹⁰⁶

Jak píše Bachmann, svoboda a rovnost nebyla prakticky nikdy uskutečněna. I Táborité měli biskupy, a *ecclesia militans* se dělila na kněží, pány a lid. S ohledem na spojenectví šlechty nebylo stavovské uspořádání společnosti nikdy odstraněno a nobilita měla přes vnější rovnost a bratrství zvláštní vnitřní postavení: „Kněží a šlechta, vojévůdci a hejtmani husitských vojsk byli absolutními vládci, nový důkaz pro starou pravdu, že komunismus odporuje lidské přirozenosti, a že rovnost se nedá udržet pomocí svobody, ale pouze mocí.“¹⁰⁷

V souladu s tím je i celkový názor na husitskou revoluci negativní. Na rozdíl od Palackého nevidí Schlesinger v náboženském hnutí pokrok, ale naopak: český utrakvismus usiloval o hermetické oddělení od ciziny; podařilo se mu „vzporně setrvat v tmavém stínu zrezi-vělých forem středověkého vzdělání, navzdory humanismu, který jasně zářil celému světu ...“; přece však se nemohl „ubránit vlivu dvou obrovských německých výtvorů“ – umění knihtisku a reformace. Také zde se tedy dává do protikladu husitská revoluce a německá refor-

¹⁰⁵ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 306.

¹⁰⁶ Tamtéž s. 314, 317–319, 330.

¹⁰⁷ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 244 n.

mace, avšak se zcela jiným hodnocením: německá reformace „našla v Čechách úrodnou půdu z důvodů, které jsou nasnadě,“ a vypudila „utrakvismus, který nebyl schopný života“.¹⁰⁸ Názor Bachmannův je v podstatě stejný. Pro skutečný úspěch není nejdůležitější vnější forma, kalich, ale „opravdové zlepšení a pozvednutí náboženského a mravního způsobu života kněží a laiků“, a to není možné u předávků kališnických kněží dokázat. Kompaktáta nepředstavovala žádný pokrok, protože klady a zápory se vyrovnávaly; v učení a v kázání neexistovala svoboda, nýbrž vzájemné osočování z kacířství. Když se utrakvismus mohl po revoluci svobodně rozvíjet, stal se prázdným a jalovým: „ještě krátký čas, a utrakvismus byl ‚odumírající revolucí‘“. „Nejkrásnější květy pravého pokroku, snášenlivosti a svobody svědomí se v Čechách nedokázaly rozvinout.“¹⁰⁹

Podobný neúspěch viděli tehdejší historikové v demokraticko-sociální revoluci. Podle Schlesingera byla sice královská moc oslabena, „zato však mohutně rostla moc šlechty, a sám sedlák, který válku vedl a který snil o svobodě a rovnosti, byl přikován nejtěsnějšími pouty postupné poroby“.¹¹⁰

Měšťanskému stavu se nevedlo lépe. Městský střední stav jako protiváha proti baronům, jako opora centrální moci, udržovatel nového církevního pořádku, ochrana rolníků a uživatel městských svobod už nebyl, jak píše Bachmann, dost dobře k dispozici.¹¹¹ Schlesinger píše, že v husitské revoluci vyvrcholilo naprosté potlačení německého obyvatelstva, protože byla zrušena svoboda a autonomie měst. Především byla zničena hospodářská základna měst; byl zcela zničen obchod, protože byli vyhnáni němečtí kupci a obchodníci; byly znehodnoceny peníze, průmysl byl v troskách, byly zničeny doly.¹¹² „Na konci bojů byla všechna /města/ těžce materiálně ochromena a s blahobyttem ... zmizelo také vzdělání a smysl pro krásu, zmizela věda a umění a také zdravé sebevědomí a pyšný pocit vlastní síly starých

¹⁰⁸ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 418.

¹⁰⁹ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 375, 376, 244.

¹¹⁰ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 344 n.; podobně BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 680.

¹¹¹ Tamtéž s. 679.

¹¹² SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 316, 428–432.

patricijských rodů.“¹¹³ Z hlediska politického bylo měšťanstvo zbaveno téměř všech svých práv. Feudální aristokracie se po dočasné tyranii Poděbradského pozvedla ve své nejčistší formě. Schlesinger chápe Vladislavské zřízení zemské jako „baštu šlechtické samovlády vybudovanou nad troskami propadlé monarchie a zhroubené svobody měšťanů“.¹¹⁴ „V Čechách slavila svoji obnovu suverénní šlechtická republika s králem v čele.“ Z celkového pohledu vykazují tedy Čechy 15. století mimořádný nárůst šlechtického majetku a její téměř neomezenou moc v soukromém i veřejném životě, a vedle toho hluboké politické ochromení a hospodářský úpadek městského a selského stavu, obraz rostoucí sociální bídy početné vrstvy obyvatelstva!“¹¹⁵

Co se týče království, to bylo ochromené a finančně zruinované, své statky Koruna z větší části ztratila, ochably výnosy z celních, tržních a horních regálů, stejně jako městské daně a zemské úroky. „Těživý nedostatek peněz tak zůstával ... hlavní příčinou, proč se Koruna opět nemohla emancipovat od velkopanstva...“ Také kralování Poděbradského, který dosáhl úspěchů svou chytrostí a šetrností, zůstalo „ve své podstatě výtvorem revoluce, jeho koruna byla darem šlechty, se kterou se octl v neřešitelném rozporu, jakmile se zdálo, že se v jeho spravování objevují tradiční královské principy vlády“.¹¹⁶

Skutečný úspěch měla česká revoluce jenom ve svém záměru národním, jenže tento „úspěch“ je z hlediska německého liberalismu opět výsledkem negativním, neboť česká národní strana v průběhu 15. století potlačila „druhý národ země“. Od roku 1421 zuřil ničivý boj proti všemu, co bylo německé, královské a katolické, tedy také proti „německé královské straně“.¹¹⁷ Tento pustošivý boj proti Němcům, kteří stáli na straně církve a legitimního království, měl za následek pronásledování a vyhlazení starého německého měšťanstva. Tím se změnil sociální a hospodářský charakter měst, neboť čeští novoměšťané nebyli tak obratní a podnikaví jako Němci¹¹⁸, neměli takové ob-

---

¹¹³ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 678.

¹¹⁴ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 392 a 394.

¹¹⁵ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 739.

¹¹⁶ Tamtéž s. 681 a 682.

¹¹⁷ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 511 a 424.

chodní styky ani takové řemeslné vzdělání a pěstovali jen drobná řemesla.¹¹⁹ Také politicky šli čeští měšťané jinou cestou. Sblížili se se šlechtou, a „v roce 1547 došlo mezi oběma k nejnepřirozenějšímu ze všech svazků, ke svazku mezi zámeckými pány a měšťany proti království. Důvodem tohoto zcela pomateného postoje měšťanů ke Koruně bylo nejenom jejich národní smýšlení, ale i smýšlení náboženské; proti německému katolickému monarchovi stál český protestantský měšťan. Tato vzpoura však nepřinesla nic jiného než naprosté potlačení měšťanských svobod ...“¹²⁰

Ve Schlesingerově práci je příznačné, že česká revoluce je podána jako revoluce namířená proti liberálnímu měšťanstvu ne v jednotlivých fázích – jako třeba francouzská revoluce – nýbrž jako celek. Tím se vysvětluje její celkový negativní obraz, umocněný tím, že je nakonec zpochybněna i vnitřní, dějinná nutnost a oprávněnost celého hnutí: „Národní a náboženská revoluce v Čechách v XV. století patří jen částečně /tzn. v mravně-náboženských reformních snahách příbuzných pozdějšímu protestantskému hnutí/ k oněm hnutím, která se snažila vynutit si násilím splnění svých neodkladných požadavků, které dotyční panovníci nechtěli splnit dobrovolně. Je spíše produktem národní zášti, úzce spjaté s náboženským fanatismem, a jejím důsledkem nebylo nic jiného než strašlivá zkáza.“¹²¹

Důvod pro popírání historického oprávnění husitského hnutí musíme samozřejmě hledat především ve výsledku národního, resp. sociálního hnutí. Když byla za Karla IV. města, tzn. jejich měšťané, radní, soudci a církevní hodnostáři němečtí, a v důsledku revoluce se poměr obrátil, pak byl podle Schlesingera „tento prvotní stav způsoben historickým vývojem, druhotný násilným domáháním se moci“.¹²² Představa o právu dějin zde sklouzla do čistě stranické ideologie, podle níž mají své oprávnění jen historické jevy sloužící pokroku lidstva. Ideologický charakter této koncepce se tak utvrdil do té míry, že libe-

---

¹¹⁸ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 676 a 677.

¹¹⁹ SCHLESINGER: *Geschichte Böhmens*, 1869, s. 431.

¹²⁰ Tamtéž s. 447.

¹²¹ Tamtéž s. 296.

¹²² Tamtéž s. 427.

rální pojetí práva dějin prakticky splývá s konzervativně chápaným právem. Zde se jasně projevuje defenzivně-konzervativní prvek německého nacionálního liberalismu.

Bachmannovo stanovisko není tak jednoznačné. Uznává např., že po husitské revoluci byly mocenské požadavky české vysoké šlechty oprávněné. Neboť šlechta „hájila ... správu veřejných věcí podle přirozené příčiny, dokonce do jisté míry i podle zásluh“.¹²³ Přesto je Bachmannův celkový úsudek o české revoluci podobně negativní jako úsudek Schlesingerův, a také on nepřímo zpochybnil historické oprávnění revoluce. „Ještě na počátku století měly Čechy převahu ve sporu proti římskému a orientálnímu tlaku a formalismu, jejich státní zřízení byla neporušena, obyvatelstvo už bylo v podstatě svobodné nebo bylo na dobré cestě se svobodným stát a nadto velmi usilovalo o vzdělání: byly tu tedy ty nejlepší podmínky pro nové uspořádání státu a společnosti v moderním /tzn. liberálním/ smyslu.“¹²⁴ Jinak tomu bylo po revoluci a po restauraci aristokracie: „Pokud byla v zemi nějaká vláda a právo, moc a vliv, přisvojila si je pro sebe jen jedna třída obyvatel.“ Na základě tohoto výsledku dostává tak celá revoluce paušálně reakční charakter, tedy takový, který je v rozporu s vývojem a pokrokem v dějinách v liberálním smyslu. Jeho výsledkem je pak také to, že z revoluce nevzešlo nic podstatného a trvalého, co by mohlo vyvážit zkázu, kterou způsobila. Je to stejné kritérium zlepšení a trvalého úspěchu přesahujícího rámec okamžitého „úspěchu“ revoluce, které je podle obecně liberálního chápání rozhodující pro vnitřní, historické oprávnění každé takové revoluce, jenomže v tomto případě to mluví zcela jednoznačně proti revoluci. Podle Bachmanna nemohla tudíž žádná z jednotlivých snah ospravedlnit zločiny a pustošení revoluce, a nenašel se žádný vůdčí duch, který by „zachoval svaté statky reformy“.¹²⁵

---

¹²³ BACHMANN: *Geschichte Böhmens II*, 1905, s. 730.

¹²⁴ Tamtéž s. 741, také k dalšímu textu.

¹²⁵ Tamtéž s. 673.

Tento přehled nejdůležitějších bodů ideologie dějin německé liberální historiografie v Čechách a její polemiky s Palackým měl ukázat, že vedle národních aspektů určovaly charakter této historiografie rozhodujícím způsobem také aspekty specificky liberální, tj. politicky sociální. Zároveň měl ukázat, jak jsou tyto aspekty propojeny s národními tendencemi a vytvářejí spolu národně liberální obraz dějin. Zbraně tohoto střetnutí pocházejí na obou stranách z historicko-ideologického arzenálu německé liberální historiografie 19. století. Obě strany mohou být od šedesátých let označeny jako národně liberální. Palacký však v zásadě ještě zastával stanovisko idealistického, nacionálně-romantického raného liberalismu, který se svérázným způsobem upevnil zkušenostmi z revoluce 1848/49, z období reakce a „národnostního boje“, a stal se jakýmsi typem raného liberalismu se zdůrazněným národním aspektem, přičemž pozdně liberální nacionalismus splynul s raně liberálními romanticko-národními představami. Oproti tomu je německá liberální ideologie dějin je od šedesátých let vysloveně buržoazně-národně liberální a je spjatá myšlenkovým obzorem maloněmecké historiografie.